

Szívós Eszter

Egyetemi tanulmányaimat 2009-ben kezdtem meg az ELTE TTK-n matematika alapszakon, filozófia minorral. 2010-ben felvételt nyertem az ELTE PPK pszichológia alapszakjára, illetve átvételt kértem az ELTE BTK romanisztika alapszak francia szakirányú képzésére. Jelenleg e szakok másodéves hallgatója vagyok. Időközben matematikai tanulmányaimat minorszakon zártam le. 2010 ősze óta tagja vagyok az Eötvös József Collegium Filozófia és Francia Műhelyének. Érdeklődésem középpontjában főképp olyan kérdések állnak, melyek átjárást biztosítanak különböző tudományterületek (filozófia, irodalom, pszichológia) között. Itt megjelenő írásom Faragó-Szabó István tanár úr témavezetésével készült OTDK-pályamunkám átdolgozott változata. Dolgozatommal a XXX. Országos Diákköri Konferencián a Filozófia II. szekcióban 2. helyezést értem el.

A locke-i azonosságkonceptió értelmezésének problémái*

Bevezetés

A nemzetközi szakirodalomban egyetértés uralkodik abban a kérdésben, hogy a személyes azonosság, sőt ezen túlmenően az egyáltalában vett azonosság problémájában Locke *Értekezés az emberi értelemről* című művének 2.27. fejezete (*Az azonosságról és a különbözőségről*) határkő.¹ Abban a kérdésben viszont, hogy hol is áll ez a határkő, nemcsak hogy egyetértés nincs, épp ellenkezőleg: mind a mai napig széles körben vitatott, hogy miképpen körvonalazható Locke azonosságról vallott fölfogása. A viták egy jelentős hányada Locke közismert szóhasználati pontatlanságának,² továbbá a kérdések diszciplináris körvonalazatlanságának tudható be. A skolasztikus és kora újkori filozófiában ugyanis a következő problémák vizsgálata szorosan összefonódott: (1) a principium individuationis (az egy fajtába tartozó egyedek különbözőségének belső alapelve, vagyis az individuumok egyediségét biztosító elv) mibenléte; (2) annak kérdése, hogy miként különböztetjük meg egymástól az egy fajtába tartozó egyedeket (ez tehát egy episztemológiai kérdés); (3) az időn keresztüli azonosság problémája (mi biztosítja, hogy egy individuum, noha az idő folyamán számos változáson megy keresztül, mindvégig önmagát marad); (4) az azt érintő episztemológiai kérdés, hogy mi alapján állíthatjuk két különböző időpontban létező dologról, hogy azok egymással azonosak.³ Jellemző módon Locke legkorábbi kritikusai közül többen – így Stillingfleet, Sergeant és Leibniz – éppen azt vetik Locke szemére, hogy episztemológiai választ ad egy metafizikai kérdésre, mivel az az elv, melyet principium individuationisként megfogalmaz, valójában a dolgok általunk való megkülönböztetésének kritériuma, tehát a (2) problémának lehet megoldása.⁴

Ennek megfelelően dolgozatomban 1. részében a Locke által tárgyalt problémák pontos körvonalazását tűzöm ki célul. A 2. rész két kisebb fejezetre oszlik, melyek az azonosságot tárgyaló fejezet egy-egy szakaszát veszik közelebbről szemügyre. A 2. a) rész középpontjában a 2.27.1–3. szakaszok vizsgálata áll. Ennek során elsősorban arra fordítok majd figyelmet,

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt Faragó-Szabó István tanár úrnak a témavezetés során nyújtott minden segítségért; az általa vezetett Filozófia Műhely (Eötvös József Collegium) tagjainak a dolgozat megvitatásáért, és Tóth Olivér Istvánnak a locke-i nominalizmus/realizmus kérdésében folytatott fontos beszélgetésekért; nem utolsósorban Forrai Gábor tanár úr és Schmal Dániel tanár úr szakmai véleményéért.

1 L. pl. Aarsleff 1994, 262. o.; Thiel 2000, 217. o.; Noonan 1989, 30. o.

2 Az ebből a szempontból leginkább problémás szöveghelyek vizsgálatára a későbbiekben részletesen kitérek.

3 A problémának ez a rendszerezése majdnem teljesen Udo Thiel fölosztását követi. Thiel 1998, 212. o.

4 Stillingfleet és Sergeant ezen problémafelvetését Thiel idézi: Thiel 1998, 242–243. o. Leibniz a következő helyen fejt ki fönt idézett nézetét: Leibniz 2005, 206. o.

hogy miként kapcsolódik egymáshoz tér, idő és individuáció problémája. A 2. b) rész az élőlények azonosságával kapcsolatban kialakított locke-i állásponttal foglalkozik (a 2.27.3–8. szakaszokból kiindulva), ezen belül is az élőlények és az anyagtömbök kapcsolatára fókuszálva. Tehát dolgozatom az azonosságról szóló fejezet első felére (az 1–8. szakaszokra) összpontosít, a személyes azonosság kérdése (a szakirodalomban megszokott arányoktól szándékosan eltérve) háttérbe szorul. Ez utóbbira kizárólag az 1. részben térek ki, amennyiben az ott tárgyalt központi kérdés vizsgálata ezt indokolja. (Dolgozatom 1. részében ugyanis – mint fentebb említettem – a 2.27. fejezetben fölbukkanó főbb problémákat veszem szemügyre annak eldöntéséhez, hogy ezek mennyiben ontológiai, illetve ismeretelméleti kérdések.)

A dolgozatban tárgyalt részkérdések közül több szorosan összefügg egymással, s a rájuk adott válaszok kölcsönösen előfeltételezik egymást: az egy-egy kérdéssel kapcsolatban kialakított álláspont ugyanis jelentős mértékben befolyásolhatja a többire való válaszadás mikéntjét. Előfordulhat tehát, hogy egy kérdés a dolgozatban – más és más kontextusban – újra és újra fölbukkan; esetleg nem ott kerül elő, ahol bizonyos megfontolások szerint szintén helyet kaphatna.

Mielőtt megkezdeném a fent említett kérdések tárgyalását, szeretnék röviden kitérni vizsgálódásom céljára és módszerére. A dolgozat nagyobbik részét a szöveg értelmezésével kapcsolatban fölmerülő problémák kibontása alkotja, Locke érvei helyességének vizsgálata általában kisebb hangsúlyt kap (kivétel ez alól a 2. a) rész, amelyben többek között azt fogjuk látni, hogy a 2.27.1–3. szakaszok egyik kulcsfogalmának (át)értelmezése miként határozza meg a locke-i gondolatmenet helytállóságáról alkotott elképzeléseket). A szöveg értelmezésével kapcsolatban alapvető fontosságúnak tartom, hogy az azonosságról szóló fejezetet az *Értekezés* egészének kontextusában olvassuk. Noha ez a fejezet Locke művének csak a második kiadásában kap helyet, a 2.27. fejezetben tárgyalt problémák csirái megtalálhatóak már az első kiadásban is.⁵ Locke azonossággal kapcsolatosan fölállított legfontosabb téziseinek megértése pedig szinte lehetetlen az *Értekezés* más részeinek, de legalábbis Locke fogalmi hálójának ismerete nélkül. Másrészt, nem vonatkoztathatunk el a probléma történeti háttérétől sem. Elsősorban azért nem, mert az azonosság kérdésének kora újkori megközelítései (s ez alól Locke műve sem kivétel) szorosan kapcsolódnak a probléma skolasztikus tárgyalásához – annak ellenére, hogy az azonosságról való elmélkedés iránya a 17. században alapvetően új irányt vesz. Másodsorban, éppen ennek az irányváltásnak a háttérében álló, a kora újkori gondolkodásban meghatározó, újonnan (vagy hosszú idő után ismét) fölbukkanó tendenciák, mindenekelőtt a korpuszskuláris filozófia az, amely Locke-nak az azonosság kérdéséről kialakított nézeteit jelentős mértékben befolyásolja.⁶

⁵ Ezt maga Molyneux állapítja meg, amikor arról igyekszik meggyőzni Locke-ot, hogy szenteljen külön fejezetet e problémák tárgyalásának. L. Forstrom 2010, 6–7. o.

⁶ Vö. Thiel 1998, 212–213. o.

1. Az azonosság és az ideák

Ebben a részben tehát arra keresem a választ, hogy Locke milyen értelemben tárgyalja az azonosság problémáját a 2.27. fejezetben: (1) metafizikai kérdésként, amely az „önmagukban fennálló dolgok”⁷ (2.12.6.)⁸ (tőlünk független) azonosságát és különbözőségét vizsgálja; vagy (2) ismeretelméleti problémaként: minek az alapján tekintünk dolgokat azonosnak vagy különbözőnek?

A principium individuationis – amelynek vizsgálatára Locke az azonosságról szóló fejezetben többek között kitér (ezzel a szövegrésszel dolgozatom 2. a) részében foglalkozom részletesebben) – egyértelműen azon metafizikai kérdéshez kötődik, hogy mi az a dolgokban magukban, ami egyedivé teszi őket. Locke válasza pedig kifejezetten a dolgok *léte*hez köti az egyediség elvét, amikor kijelenti, hogy az „nyilvánvalóan nem más, mint maga a létezés” (2.27.3.). (1) mellett szól az is, hogy a Locke által az időn keresztül azonosság kritériumaként megfogalmazott állítások a gyakorlatban többnyire használhatatlanok, például az a kritérium is, mely szerint „aminek egy meghatározott kezdete volt, az ugyanaz a dolog, aminek pedig ettől időben és helyen eltérő kezdete volt, az nem azonos vele, hanem különbözik tőle” (2.27.1.). Két különböző helyen és időben létező dolog közvetlen összehasonlítása helyett kezdeteik téridő-koordinátáinak összehasonlítása fölöslegesen bonyolítja a problémát. Egy kéttagú relációt négytagúvá bővít, ráadásul ezzel még korántsem hoz megoldást, hiszen továbbra is fennáll a kérdés: vajon honnan tudjuk, hogy egy adott dolog mikor és hol kezdett létezni, illetve egy meghatározott kezdettel bíró dolog azonos-e bármelyikkel azok közül, amelyek azonosságát, illetve különbözőségét meg szeretnénk állapítani?⁹ Ez a probléma csak akkor nem vetődik föl, ha a fönnebb idézett állítás ontológiai feltételt fogalmaz meg.

A személyes azonosság kérdése – melynek tárgyalása az azonossággal foglalkozó fejezet legnagyobb részét teszi ki, s amely felé a fejezet gondolatmenete halad – alapvetően szintén metafizikai szempontból tűnik érdekesnek. Ugyanis Locke-ot a személyes azonosság problematikájának azon aspektusa foglalkoztatja különösen, hogy miként lehetséges, „hogy az isteni igazságosság a végítélet napján ugyanazokat a személyeket állítja ítélőszéke elé, akik ebben az életben jól avagy gonoszul cselekedtek” – ha valaki ezt a kérdést „fontolóra veszi, [...] az alkalmasint nem találja majd könnyűnek a választ ama kérdésre, mi teszi az embert önmagával azonossá, illetve mi az azonosság lényege” (1.4.5.). Nem véletlen, hogy Locke számára a személyes azonosság kérdése egy teológiaiilag releváns problémához kötődik, hiszen az individuáció problémaköre mind a skolasztikában, mind a korai modernizmusban elsődlegesen bizonyos teológiai kérdések (a szentháromság, a test

7 A szubsztanciák szerepe ugyanis „az elkülönült, egyedi, önmagukban fennálló dolgok megjelenítése” (2.12.6.).

8 Az *Értekezésre* most és a továbbiakban is a könyv, fejezet és bekezdés sorszámaival hivatkozom.

9 Charlie Dunbar Broadnak ezt az ellenvetését Christopher Hughes Conn idézi: Conn 2003, 71. o.

föltámadása, a lélek halhatatlansága és az eredendő bűn) kontextusában merül föl.¹⁰ Hogy Locke problémafölvetése még erőteljesen kötődik a skolasztikus hagyományokhoz, abból is kitetszik, hogy az azonosságot tárgyaló fejezetet az *Értekezés* 2. kiadásába Molyneux tanácsára illeszti be, aki éppen azért javasolja Locke-nak skolasztikus logikai és metafizikai kérdések tárgyalását, hogy ily módon megkönnyítse az *Értekezés* recepcióját az ekkoriban elsősorban skolasztikus problémákkal foglalkozó oxfordi filozófusok körében.¹¹

Mindazonáltal Locke bizonyos megfogalmazásai arra utalnak, hogy számára a személy időn keresztüli azonosságának kérdése mégis inkább ismeretelméleti vonatkozású. Miután az utolsó ítélet kapcsán az isteni tévedés lehetősége Locke-ban nyilvánvalóan föl sem merül,¹² az utolsó ítélet problémájának fölvetése szükségképpen az egyes embereket érintő dilemma formájában körvonalazódik, nevezetesen abban, hogy felelősségre vonhatnak-e valakit „ama nagy napon [...] olyasmért, amiről mit sem tud” (2.27.22.). Ebből a perspektívából nézve világos, hogy Locke miért helyezi a személyes azonosságot a tudatosságba. A kérdésre megnyugtató (tehát nemleges) választ ugyanis csak az adhat, ha föltesszük, hogy a gondolkodáshoz és a cselekvéshez is tudatosság társul. A főntebb említett, a háttérben meghúzódó valódi probléma jellegéből következik az is, hogy Locke a személyes azonosság kritériumát kutatva önmaga azonosságának feltételét keresi:

a tudatosság [...] az, ami mindenkit azzá tesz, *amit ki-ki önnön magának nevez*, s ami által *megkülönbözteti saját magát* minden egyéb gondolkodó lénytől[.] (2.27.9.) [Kiemelés tőlem – Sz. E.]¹³

Vagyis a személyes azonosság bizonyosságával csak az illető személy (és Isten) rendelkezhet. Így másvalaki személyes azonosságáról csak annak saját tanúsága alapján győződhetünk meg (ahol „az ember arra bukkan, amit önnön magának nevez, ott [...] egy másik ember jogosan mondhatja, hogy ez ugyanaz a személy” (2.27.26.)).

Ezzel elérkeztünk a személyes azonosság kérdésének a másik fontos vonatkozásához: az emberi ítélkezéshez. Locke ugyanis kijelenti, hogy „[a] »személy« törvénytételei kifejezés”,

amellyel különböző cselekvéseket rendelünk hozzá elkövetőjükhöz, a velük járó jutalommal és büntetéssel együtt [...]. Az ítéletet [...] az a tudat fogja igazolni, amellyel ki-ki

10 Az individuáció és az azonosság kérdéskörének teológiai kontextusáról l. pl. Gracia 1994, IX–X. o.; Forstrom 2010, 6–7. o. és Thiel 1998, 213–214. o.

11 A Molyneux és Locke vonatkozó levelezésével kapcsolatos adatokat l. Forstrom 2010, 6–7. o.

12 Már csak azért sem, mert „ama nagy napon [...] ki-ki [...] *szívének titkai nyilvánvalókká lesznek*” (2.27.26.). Vö. 2.27.22.

13 Vö. „s ezáltal lesz ki-ki a maga számára azzá, amit *önnön magának nevez*” (2.27.9.); „Hisz a tudat azonossága okozza, hogy az ember önmaga szemében önmaga marad.” (2.27.10.)

arról rendelkezik, hogy ő maga [...] ugyanaz, mint aki elkövette ama cselekedeteket, és megérdemli az érettség járó büntetést. (2.27.26.)

Ez viszont már azt is jelenti, hogy az elítéltnak és az elkövetőnek metafizikailag is azonosnak kell lennie, máskülönben lehetetlenné válna a törvényszéki ítékezés.¹⁴ A nyomozás lényege ellenben éppen az, hogy kiderüljön, elkövető és elítélt ugyanaz a személy-e. Tehát ebben az összefüggésben mégis az fontos igazán, hogy *miként állapítjuk meg* a személyes azonosságot. Kiténik ez az alábbi, a szakirodalomban rendszeresen tárgyalt problémából is: „ha nem ugyanaz a személy az előbb részeg, majd pedig józan ember, ugyan miért büntetik meg azért, amit részegen követett el?” Locke válasza a következő: „mert az ilyen esetekben *nem lehet bizonyossággal eldönteni*, mi valóság, és mi színlelés [kiemelés tőlem – Sz. E.]”, hiszen „a tudatosság hiánya mint felmentő körülmény nem bizonyítható” (2.27.22.).

Az atomok és az élőlények azonossága ellenben (ezt a problémakört szintén érinti a 2.27. fejezet, még a személyes azonosságról szóló rész előtt) ismét metafizikai problémákat vet föl, melyek különösen fontosak a korpuszskuláris filozófia szempontjából.¹⁵ Ha ugyanis a részecskék állandó cserélődésének következtében egy élőlényt alkotó részecskék két különböző időpillanatban numerikusan nem lehetnek azonosak, ugyanakkor az élőlények azonosságát „az anyag nagyobb darabjainak megváltozása sem befolyásolja” (hiszen a palánta és a kifejtett tölgy „mindig ugyanaz a tölgy marad”) (2.27.3.), akkor fölmerül a kérdés, hogy miként maradhat egy élőlény az idő múlásával ugyanaz. (A fejezetnek erre a részére többek között dolgozatom 2. b) részében térek vissza.)

Eddig úgy tűnik tehát, hogy az azonosság problémakörének azon aspektusai közül, melyekkel Locke az *Értekezés* 2.27. fejezetében foglalkozik, egyesek metafizikai, míg mások ismeretelméleti kérdésfelvetést feltételeznek.

A kérdés eldöntéséhez meg kell fontolnunk még azt is, hogy Locke a 2.27. fejezetben a fizikai világ dolgai, vagy az ezekről alkotott ideák között fönnálló azonosságról beszél-e. Locke több helyen is nyilvánvalóvá teszi, hogy az azonosságot viszonynak tekinti: az explicit megfogalmazáson kívül¹⁶ az is emellett szól, hogy „Az okról és az okozatról, valamint más viszonyokról”, illetve a „Más viszonyokról” című fejezetek közé illeszti be az azonosságot tárgyaló 2.27. fejezetet. A viszony pedig az összetett ideák egy típusa (2.12.3.), melyre az elme az ideáinak „egymással való összehasonlítása révén tesz szert” (2.25.1.), s így úgy tűnik, hogy Locke az azonosságról szólva, ideák között fönnálló viszonyról beszél.

14 „A személy ezen azonosságában alapozódik meg a jutalom és a büntetés minden jogossága és igazságossága” (2.27.18.).

15 L. Thiel 1998, 235. o.

16 Pl. „Bár az azonosság és az együttes létezés valójában csupán viszonyok” (4.1.7.); „nem azonos vele, hanem különbözik tőle. E viszonyt illetően” (2.27.1.).

Az *Értekezés* szellemiségével összhangban ugyanakkor nem beszélhetünk ideák (mint létezők) azonosságáról. Locke az *Értekezés*ben „Az azonosságról és a különbözőségről” című fejezetén kívül másutt is szóba hozza az ideák azonosságának kérdését: az elkülönített észlelés kapcsán kijelenti, hogy a megkülönböztetést – az összehasonlításhoz és az elvonatkoztatáshoz hasonlóan – az elme műveletének tartja. Az elme „elkülönített észleléssel [rendelkezik] a különböző tárgyakról”, vagyis észleli „két idea azonosságát vagy eltérését” (2.11.1.). Így például „bizonyosan tudja, hogy a fehér ideája a fehér ideája, nem pedig a kék ideája” (4.7.4.). Méghozzá az elme első látásra észleli, hogy „minden egyes idea (meg)egyezik önmagával, s hogy mindegyikük az, ami; valamint, hogy minden elkülönített idea eltér egymástól” (4.1.4.). (Ez egyébként azt is jelenti, hogy „ami az azonosságot vagy a különbözést illeti, minden ítélet egyaránt önmagában nyilvánvaló” (4.7.4.)) Locke szerint tehát két idea semmilyen módon nem lehet azonos. Akkor sem, ha – feltételezve, hogy két különböző időpillanatban érzékelt dolgot azonosnak tekinthetünk – a két idea ugyanazon tárgy észleletének eredménye. Ebben az esetben ugyanis az egyik idea aktuális érzékelésből származik, a másikat pedig emlékezetünkől hívjuk elő.¹⁷ Vagyis ideák időn keresztül azonosságról pláne nem lehet szó, mivelhogy az ideák epizodikusak.¹⁸

Mindezek alapján föl kell tennünk, hogy ideák között fennálló azonosságon Locke azt érti, hogy azok a ténylegesen létező dolgok azonosak, melyeknek a szóban forgó ideák a jelei.¹⁹ Vagyis arról van szó, hogy megállapítjuk: két dolog azonos egymással – ezt azonban csak a róluk alkotott ideáink összevetésével tehetjük. Mindez viszont egyértelműen az episztemológiai hozzáállást igazolja. A hangsúly itt ugyanis az azonosság *megállapításán* van, amely „egy alkalom az összehasonlításra, mellyel az elme gyakorta él is” (2.27.1.).

Tekintettel arra, hogy az azonosság megállapításakor ideáinkat vesszük szemügyre, „a belső fogalmak jelei” pedig a szavak (3.1.2.), Locke szerint különösen fontos annak tisztázása, hogy egy azonosságállításban szereplő szavak milyen ideákat jelölnek. Sőt, amennyiben

az összetettebb ideákat [...] kívánjuk fontolóra venni, vagy ezek kapcsán akarunk ítéleteket alkotni, akkor rendszerint a nevet tesszük az idea helyébe [...], minthogy ezek világosabbak, bizonyosabbak és elkülönítettebbek, [...] mint a tiszta ideák[.] (4.5.4.)

17 Vö. „Miután ideáink nem egyebek, mint közvetlen észleletek az elmében, amelyek megszűnnek létezni, mihelyt már nem észleljük őket, ezért az, hogy az ideákat félretesszük az emlékezet raktárába, mindössze annyit jelent, hogy az elme képes több alkalommal is fölleveníteni azokat az észleleteket, melyekre korábban tett szert, azzal az ezt kísérő észlelettel egyetemben, hogy ezek korábbról származnak. Ebben az értelemben mondjuk tehát, hogy az ideák emlékezetünkben vannak, holott valójában nincsenek sehol [...]” (2.10.2.)

18 2.1.3., 2.1.5., 2.1.9., 2.32.1. (Vö. Forrai 2005, 86. o.)

19 Az idea ui. „elmebeli képás” (1.1.8.).

Hogy Locke a helyes szóhasználat kialakítását az azonosság kérdésének kapcsán (is) alapvető fontosságúnak látja, kitűnik többek között abból, hogy a 2.27. fejezetben több alkalommal kitér a nevek helyes, illetőleg hibás használatának kérdésére, s mindannyiszor hangsúlyozza, hogy „a nehézség avagy homály, mely ennél a tárgynál [ti. az azonosságnál] mutatkozott, inkább a nevek téves használatából keletkezett, mintsem a dolgokban magukban rejlő homályosságból” (2.27.28.). Egyszer részletesebben is kifejti ezt a gondolatot:

[M]indenkinek jogában [...] áll [...] tetszőleges ideákat tetszőleges tagolt hangokkal megjelölnie, és oly gyakran váltogatnia ezeket, ahogyan csak kedve tartja. Amidőn azonban azt akarjuk megvizsgálni, hogy mi teszi a szellem, az ember vagy a személy azonosságát, rögzítenünk kell elménkben a szellem, az ember vagy a személy ideáját; s ha egyszer elhatároztuk magunkban, mit értünk rajtuk, már nem lesz nehéz eldöntenünk egyikük esetében sem, mikor ugyanaz, és mikor nem. (2.27.15.)

Ezek szerint az azonossággal kapcsolatos összes probléma könnyedén megoldható, hiszen csak azt „kell fontolóra vennünk, milyen ideát jelöl az a szó, melyről az azonosságot állítjuk” (2.27.7.). Ennek jegyében az azonosság különböző eseteinek tárgyalását Locke minden alkalommal úgy kezdi, hogy definiálja azt a fogalmat, amely majd az azonosságállításban szerepel: a tölglyfa „nem más, mint...” (2.27.4.); „mi az óra?” (2.27.5.); vagy „az elménkben levő idea, melynek jele szánkban az *ember* szó, semmi egyébbre nem vonatkozik, mint...” (2.27.8.).

Így jut el Locke a fejezet központi téziséhez, nevezetesen, hogy „[a]z azonosság az ideától függ”, vagyis „amilyen az illető névhez tartozó idea, olyannak kell lennie a reá vonatkozó azonosságnak is” (2.27.2.). Tehát – Locke példájával élve – egy palántát és az abból kifejlődő tölglyvet azért tekintünk egyazon növénynek, mert mindkettő ugyanazon életből részesedik, a *növény* szó pedig egy olyan létezőt jelöl, „amely az egyetlen, közös életből részesülő részek illetén szerveződésével rendelkezik egy összefüggő testen belül” (2.27.4.).

Udo Thiel mutat rá arra, hogy Locke-et alapvetően a korpuszkuális filozófia elfogadása vezeti el a fönti téziséhez, valamint arra, hogy a metafizikai kérdésfelvetésnek az azonosság-probléma „szubjektív” (a dolgokról alkotott ideáink és azok nevének bevonásával történő) vizsgálata felé való elmozdulása a korpuszkuális filozófiát elfogadók körében általában is jellemző (így például Boyle és Hobbes esetében is).²⁰ Ennek egyik oka az, hogy a szubsztanciális formák, illetve a szubsztrátum elvetésével megszűnt az a metafizikai entitás, amelynek egyik funkciója az volt, hogy biztosította a dolgok időn keresztüli azonosságát. A másik pedig az, hogy a dolgok valós lényegéről (amely metafizikai alapját képezhetné a dolgok azonosságának) nincs tudomásunk – tehát azonosságuk tárgyalásakor csakis a szóban forgó dolgokról alkotott koncepcióinkból, a névleges lényegből indulhatunk ki.

20 Thiel 1998, 235–238. o.

Nem világos azonban – amint erre Michael Ayers is fölhívja a figyelmet –,²¹ hogy Locke milyen fajtákra gondol, amikor megállapítja, hogy „amilyen az [...] idea, olyan-nak kell lennie a reá vonatkozó azonosságnak is” (a szubsztancia-ideák ugyanis fajtákat jelölnek),²² sőt az sem, hogy a 2.27. fejezetben milyen értelemben használja a *fajta* szót. Az *Értekezés* más fejezeteiben többször is hangsúlyozza, hogy a *fajta* és a skolasztikus filozófia terminusa, a *species* értelme számára ugyanaz.²³ A *fajta* szó szerepel a következő megállapításban is: „bármilyen létezzék is egy tetszőleges helyen és időpontban, kizár onnét minden más, ugyanolyan fajta dolgot” (2.27.1.). Ezen tézis következményének tekinti Locke azt az elvet, melyet két szakasszal később principium individuationisként megfogalmaz. Az egyediség elve valóban az arisztotelészi–skolasztikus fajtafogalomhoz kötődik, s az azonos fajtához tartozó egyedek egyediségét biztosítja. Mivel azonban Locke nominalista,²⁴ a principium individuationis keresése számára fölösleges.²⁵ Szerinte minden dolog egyedi dologként létezik, ezért a keresett elv maga a létezés. Akkor hogyan lehet jelentősége a létezés helyét és idejét illetően annak, hogy a szóban forgó dolog milyen fajtához tartozik? Az ellentmondást csak az oldja föl, ha Locke itt mégiscsak mást ért a *fajta* szón. Ezt látszik igazolni, hogy a 2.27.2. szakaszban három *fajta* (az eredetiben „three sorts of”) szubsztanciát különböztet meg: (i) Isten, (ii) véges intelligenciák, (iii) testek. Ezzel az eredetileg Descartes-tól származó, ám lényegileg átalakított fölosztással problémamentesen összeegyeztethető az a tézis, mely szerint lehetetlen, „hogy két azonos fajtájú dolog egyszerre létezzék ugyanazon helyen és időben” (2.27.1.). Így például Isten, aki „mindenütt jelenvaló”, egy adott időpillanatban a térnek azon a részén is létezik, ahol éppen akkor testek vannak. (Az egyetlen problémát csak az jelenthetné, hogy a véges intelligenciáknak van-e kiterjedésük – ezt azonban Locke nem tartja lehetetlennek: „ugyan ki mondta [...], hogy nem léteznek, avagy nem létezhetnek más dolgok, mint tömör, ám gondolkodásra nem képes, valamint gondolkodó, de kiterjedés nélküli létezők?” (2.13.16.)) Ebben az esetben tehát Locke nominalizmusa nem sérül, hiszen így nem az arisztotelészi–skolasztikus fajtafogalomról van szó.

21 Ayers 1991/2. kötet, 219. o. E bekezdés gondolatmenete nagyban támaszkodik Ayersére.

22 Persze nem mindenütt; a szó elsődleges jelentése viszont mindenképpen ez.

23 „[S]zámomra a *species* és a *fajta* (az eredetiben: *sort*) semmi egyéb módon nem tér el, mint egy latin és egy angol kifejezésforma” (3.5.9.); „a dolgok fajtái, avagy, ha tetszik, *genusai* és *speciei* (mert a latin terminusok fajtához tartozó egyedek egyediségét. Ezzel szemben a nominalisták számára a kérdés azért nem vetődik föl, mert szubsztanciális formák, univerzálék, illetve lényegek nem léteznek a valóságban – minden, ami csak létezik, egyedi, méghozzá önmaga által és lényegileg az. Vö. Thiel 1998, 213. o., 215–216. o. Locke kapcsán pedig: Forrai 2005, 275. o.

24 Vö. „minden, ami csak létezik, egyedi” (3.3.1.).

25 A realisták számára a kérdés azért merül föl, mert nem világos, hogy ha minden egyes természeti létező a saját fajtájára jellemző formában részesedik (rendelkezik a fajta lényegével), akkor mi biztosítja az egyazon fajtához tartozó egyedek egyediségét. Ezzel szemben a nominalisták számára a kérdés azért nem vetődik föl, mert szubsztanciális formák, univerzálék, illetve lényegek nem léteznek a valóságban – minden, ami csak létezik, egyedi, méghozzá önmaga által és lényegileg az. Vö. Thiel 1998, 213. o., 215–216. o. Locke kapcsán pedig: Forrai 2005, 275. o.

A fejezet további részében fölbukkannak hagyományos értelemben vett specíesek is: így a tölgyfa, a ló és az ember, azonban ezekről rögtön kiderül, hogy azonosságuk ugyanolyan módon meghatározott, s azonosságuk feltételének szempontjából csak az a fontos, hogy élőlények. Ellenben Locke megemlíti, hogy az adott tölgyfa szerveződése „az illető növényfajra jellemző” (2.27.4.). Thiel ennek a körülménynek nagy fontosságot tulajdonít, ugyanis szerinte ez azt jelenti, hogy Locke különböző fajta életeket különböztet meg, ennél fogva az azonosság is a fajtától függ.²⁶

Érdemes elgondolkodnunk azon is, hogy az, ahogyan Locke a tölgyfát mint fajtát meghatározza, mennyiben felel meg előzetes – egyfelől intuitív, másfelől az *Értekezés* korábbi szakaszaira alapozott – várakozásainknak. Ayers szerint az élőlények (azonosságának) locke-i fölfogása voltaképpen az arisztotelészi *lélek* vagy *forma* koncepciójának mechanisztikus alternatíváján alapul. Egy lehetséges megközelítés tehát, ha a locke-i szöveget Arisztotelész felől olvassuk. De talán még közelebb jutunk a rejtély kulcsához, ha a tölgyfának a 2.27. fejezetben adott meghatározását az *Értekezés* más szöveghelyeivel vetjük össze, s azt a kérdést tesszük föl, hogy milyen módon körülhatárolt fajtákról van itt szó.

Locke szerint a névleges lényeg alapján határoljuk el egymástól a fajtákat, mivel a valós lényeg nem ismerjük; így csakis a névleges lényegből indulhatunk ki az azonosságról való gondolkodás során. Ugyanakkor nagyon úgy tűnik, hogy Locke a 2.27. fejezet vonatkozó szakaszaiban a szóban forgó fajták valós lényegéről beszél. A tölgy (mint fajta) névleges lényege ugyanis olyan tulajdonságoknak egy halmaza („megfigyelt érzékelhető ideák egyfajta” gyűjteménye (3.6.9.)) lenne, melyek gyakran „együtt járnak”; tölgynek pedig azokat a dolgokat nevezzük, melyekre ez a tulajdonsághalmaz ráillik. Locke így fogalmaz: „a dolgok fajai [...] a dolgok besorolásai általános nevek alá, aszerint, amint a dolgok megfelelnek a különböző, elvont ideáknak, melyek jeleivé tesszük ama neveket” (4.6.4.). Az ilyen dolgok közötti hasonlóságot a természet hozta létre, azonban „a *specíesek* határvonalait, amelyekkel fajtába sorolják őket, az emberek készítették” (3.6.37.). Az arany esetében a névleges lényeg például a következő lehet: „egy olyan összetett test ideája, mely egyfajta sárgás színnel rendelkezik, nyújtható, olvasztható és nehezebb, mint bármely más test, amit ismerünk” (4.6.8.). Ezzel szemben az a meghatározás, melyet Locke az azonosságról szóló fejezetben ad („anyagrészcskék olyan elrendeződése, amely egy tölgyfa részeit alkotja” (2.27.4.)), éppen a tölgy valós lényegét írja körül: vagyis azt a belső alkatot, amelytől a tölgy (továbbra is mint fajta) tulajdonságai függenek. Locke szerint a fajták valós lényegéről nem lehet tudomásunk, s ez érthetővé teszi a fönti definíció látszólag semmitmondó voltát: Locke ugyanis semmi mást nem állít, mint hogy a tölgyfa olyan részcskék elrendeződése, melyek egy tölgyfa részeit alkotják. Azt, hogy milyen is ez az „olyan elrendeződés”, nem tudjuk.

26 Thiel 1998, 240–241. o.

Ha azonban Locke itt tényleg valódi lényegük szerint különítené el a fajtákat, azt meglehetősen nehéz volna összhangba hozni azzal az állítással, hogy „[a]z azonosság az ideától függ” (2.27.7.), hiszen a tölgy ideája annak névleges lényegével azonos. Másrészt, az is problematikus, hogy egy konkrét tölgyfa egyedisége hogyan állhat kapcsolatban azzal a valós lényeggel, amely az összes – a valós lényeg által meghatározott – tölgyfában közös.²⁷ Harmadrészt, Locke úgy gondolja, hogy amennyiben a valós lényeg alapján különítenénk el a fajtákat, akkor – tekintve, hogy a valós lényeg nem ismerjük – nem tudhatnánk, hogy „mi tartozik az illető fajba, következésképpen, hogy mit állíthatunk vagy nem állíthatunk róla bizonyossággal” (4.6.4.). Ha azonban a névleges lényeg által határoljuk el egymástól a fajokat, „akkor nem fenyeget az a veszély, hogy eltévesztjük az egyes fajok határait” (4.6.4.) Negyedrészt, ismét fölvetődik annak a kérdése, hogy a metafizikai azonosság fajtafüggése összeegyeztethető-e Locke nominalizmusával. Mindezek alapján az azonosság vizsgálatakor Locke kizárólag a névleges lényegből indulhatna ki. Erre a kérdésre dolgozatomban 2. b) részében – más kontextusban – visszatérek.

A valós vs. névleges lényeg imént kibontott problémája nagyon jól megvilágítja Locke filozófiájának kettősségét: noha mi a fajták elhatárolásakor a névleges lényeget vesszük alapul (mert a valós lényeg nem ismerjük), a dolgok tulajdonságai a valós lényegtől függenek. Az, hogy mindenképpen „tudatlanok maradunk a testek tulajdonságait és működési módjait illetően” (4.3.25.), az azonosságról való elmélkedés kereteit is meghatározza. Ugyanis Locke itt ugyanabba a nehézségbe ütközik, amely miatt – az *Értekezés* más részeiben – arra a következtetésre jut, hogy nem lehetséges a testekről tudomány.²⁸ A 2.27. fejezet alapján a következő állítás: „*t* és *T* ugyanaz a tölgy” akkor igaz, ha (1) a *tölgy* szó azt jelenti, hogy „egyetlen, közös életből részesülő anyagrészekké megfelelő szerveződése”, továbbá (2) *t* és *T* ugyanabból az életből részesedik. Látható, hogy ez az állítás csupán annyiban vonatkozik a valóságra, mint az (az egyetemes igazság), hogy „az arany nyújtható”, amennyiben az *arany* azt jelenti, hogy „nyújtható, aranszínű, királyvízben oldódó fém”.

Vegyük észre, hogy valós és névleges lényeg kettőssége, illetve a fejezet központi problémája (nevezetesen, hogy Locke ismeretelméleti vagy metafizikai kérdésként vizsgálja-e az azonosságot) közös gyökerű. Az iménti perspektívából nézve már egyáltalán nem meglepő az ismeretelméleti és metafizikai kérdésfelvetés ilyen szoros össze-

27 Lényegében ezt az utóbbi ellenvetést fogalmazza meg a realista Sergeant is Locke azonosságkonceptiójával szemben, vagyis hogy a specifikus idea miként határozhatná meg bármely dolog egyediségét, amikor éppen azon jegyeket hordozza, melyek a fajta minden egyedében közősek. Az ellenérv természetesen azon alapul, hogy Sergeant hisz a szubsztanciális formák létezésében. Idézi: Thiel 1998, 244. o.

28 Arról van szó, hogy „a szubsztanciákkal kapcsolatos, általános tételek, még ha bizonyosak is, túlnyomórészt semmitmondók; ha pedig ismeretnővelők, akkor bizonytalanok” (4.8.9.). Az első eset akkor áll fenn, ha olyan dolgot állítunk egy fajtról, mely a fajta ideájának része, a második pedig akkor, amikor egy olyan minőséget tulajdonítunk egy fajtnak, amely az ideájában nem foglaltatik benne (de például néhány kísérlet alapján valószínűnek tűnik, hogy a szóban forgó minőség is mindig együtt jár az ideában foglaltakkal).

fonódása. Locke-ot ugyan maga a világ érdekli, de – a korai modernizmusban meghatározó filozófiai tendenciáknak megfelelően – az ő művében is az ismeretelmélet kerül előtérbe,²⁹ hiszen a világhoz csak ideáinkon keresztül férhetünk hozzá. A kérdés az, hogy ismereteink elérnek-e a valósághoz. Így azon sem lepődhetünk meg, hogy Locke-ot sokkal inkább az azonosságról való tudás mibenléte, mint maga a metafizikai azonosság érdekli.

2. a) Tér, idő, azonosság

Locke az *Értekezés* „Az azonosságról és a különbözőségről” c. fejezetének nyitómondatában az azonosság problémáját az időhöz kapcsolja, s így azt az időn keresztüli azonosság kérdéseként kezdi tárgyalni:

[A]mikor valamit úgy veszünk fontolóra, mint ami egy meghatározott időben és helyen létezik, akkor ezt a saját, más időpontban megvalósult létezésével hasonlítjuk össze, s ennek alapján formáljuk meg az azonosság és a különbözőség ideáját. (2.27.1.)

Az azonosság kérdésének az idő kontextusában történő fölvetéséhez Locke-ot – szemben pl. Hume-mal³⁰ – nem logikai kényszer vezeti: ez rögvest kitűnik a nyitómondatot követő megállapításából:

Amikor tehát látunk egy bizonyos dolgot valahol, az idő egy tetszőleges pillanatában, meg vagyunk győződve afelől, hogy (bármilyen legyen is az) ez az a bizonyos dolog maga, nem pedig valami más, ami ugyanakkor egy másik helyen létezik (2.27.1.). [Kiemelés tőlem – Sz. E.]

Locke tehát az idő egy adott pillanatában megragadható azonossággal is foglalkozik, sőt ennek értelmezésére a diakrón azonosság tárgyalhatóságának előfeltételeként tekint:

29 Locke szándéka az, „hogy az emberi tudás eredetét, bizonyosságát és kiterjedését” kutassa, s ehhez „az ember megismerő képességét” kívánja megvizsgálni (1.1.2.).

30 Hume 1976, 275–277. o. (1.4.2. szakasz). Hume gondolatmenete a következő: (1) „[V]alamely egyedi tárgynak a szemügyre vétele sohasem elegendő az azonosság ideájának kialakításához.” (2) „Másképp viszont a tárgyak sokaságából sem meríthetjük ezt az utóbbi ideát, bármennyire hasonlóknak gondoljuk is őket.” (3) „Mivel tehát sem a számosságot, sem az egységet nem lehet összeegyeztetni az azonosság relációjával, e relációt olyasvalamiben kell keresnünk, ami nem egy és nem is számos. De be kell vallanom, ez első pillantásra teljességgel lehetetlennek látszik.” (4) „Ha ki akarjuk küszöbölni ezt a nehézséget, akkor az időnek vagy a tartamnak az ideájához kell folyamodnunk. [...] Ha valóban mondani akarunk valamit azzal, hogy minden tárgy azonos önmagával, akkor csak azt érthetjük rajta, hogy az egyik időpontban létező tárgy nem más, mint az, amelyik a másik időpontban létezik.”

Amikor tehát azt kérdezzük, egy dolog ugyanaz-e vagy sem, kérdésünk mindig olyasmire irányul, ami ekkor és ekkor, itt és itt már létezett, és egészen bizonyosan azonos volt önmagával, mással pedig nem.[.] (2.27.1.)

Azonban az *Értekezés* azonossággal foglalkozó fejezetének legnagyobb részét mégiscsak az időn keresztüli azonosság tárgyalása teszi ki. Ennek több oka is van: egyrészt – amint erre már korábban utaltam – a nominalista Locke számára az individuáció kérdése kevésbé releváns. (S általában a korpuszkuális filozófia hívei számára is, hiszen ők a jelenségeket skolasztikus metafizikai entitások említése nélkül kívánják megmagyarázni.)³¹ Másrészt, a Locke számára olyannyira fontos személyes azonosság kérdése is az időn keresztüli azonosság problémájaként merül föl. Harmadrészt, a korpuszkuális filozófia elfogadása is ebben az irányban hat. Tudniillik fölvetődik a kérdés, miként maradhat egy élőlény ugyanaz, ha az azt alkotó részecskék élete folyamán állandóan cserélődnek.

Locke a szinkrón azonossággal kapcsolatban megállapítja, hogy „bármilyen létezik is egy tetszőleges helyen és időpontban, kizár onnét minden más, ugyanolyan fajta dolgot, s önmaga egyedül van ott jelen” (2.27.1.), vagyis az egyediség elve – mint láttuk – „nem más, mint maga a létezés, amely tehát egy tetszőleges fajtájú létezőt egy meghatározott és két ugyanolyan fajta létező által egyszerre nem birtokolható időben és helyen helyez el” (2.27.3.). Ennek tükrében Locke az időn keresztüli azonosság kritériumát – amint azt ugyancsak a korábbiakban láttuk – a következőképpen definiálja: „aminek egy meghatározott kezdete volt, az ugyanaz a dolog, aminek pedig ettől időben és helyen eltérő kezdete volt, az nem azonos vele, hanem különbözik tőle.” (2.27.1.)³² A következőkben e tézisekkel szemben megfogalmazott három ellenérv helytállóságát vizsgálom.

I. Martha Brandt Bolton veti föl azt a kérdést, hogy ha két dolgot létezésük helye és ideje különböztet meg, akkor mi különbözteti meg egymástól a helyeket és az időket.³³ Megítélése szerint Locke válasza körkörösé teszi az érvelést: „az emberek a helyet [...] dolgokhoz viszonyítva tekintik és határozzák meg” (2.13.7.). Ami pedig a „kérdéses időközöket” megkülönbözteti egymástól, nem más, mint „az ideák bármely állandó, periodikus megjelenése vagy megváltozása a tartam egyformának mutakozó térközeiben” (például „a Nap és a Hold körforgása”) (2.14.19.). A problémát az okozza, hogy a „visszatérő jelenség” (2.14.21.) fogalma nem világos: honnan tudjuk, hogy *ugyanaz* a jelenség tér vissza?

31 Vö. Thiel 1998, 233. o.

32 Valójában ehhez a kritériumhoz a korábbiak alapján még az is hozzátartozik, hogy két azonos kezdettel bíró dolog akkor és csak akkor azonos, ha ugyanolyan fajtájúak. L. Noonan 1989, 35. o.

33 Bolton 1994, 108. o.

Amint erre a *Bevezetés*ben már utaltam, Locke szóhasználata következetlen, s ez a fenti érvek helyességének vizsgálatánál fontos szerepet játszhat: Locke a *hely* (*place*) szónak két jelentését különbözteti meg: a főntebb idézett relatív helyfogalom kifejtése után megemlíti, hogy „a *hely* szó nemritkán egy homályosabb jelentést is fölvesz, és ilyenkor ama teret jelöli, melyet egy tetszőleges test foglal el” (2.13.10.). Annak ellenére, hogy ezt a megjegyzését mintegy mellesleg veti oda egy hosszadalmas elemzés fináléjában, nem elképzelhetetlen, hogy ebben a kissé pongyola értelemben használja a terminust a 2.27. fejezetben is. Erre enged következtetni egyrészt a következő kitétel:

Ha például két test ugyanabban az időpontban elfoglalhatja ugyanazon helyet [...], lehetséges lesz az összes test ugyanazon helyen való tartózkodása is; ha pedig ezt a föltételezést megengedjük, akkor megszűnik és nevetségessé válik az azonosság és a különbözőség, az egy és több között fönnálló különbség. (2.27.2.)

Ha Locke a *hely* szót a relatív elhelyezkedés értelmében használná, annak föltételezése, hogy minden test egy helyen tartózkodjék, elsődlegesen azért volna abszurdum, mert így nem lennének viszonyítási pontjaink a helymeghatározáshoz, tehát nem is használhatnánk a *hely* szót.³⁴ Másrészt Leibniz is ilyen értelemben reagál Locke okfejtésére, amikor a következő ellenvetést teszi: Locke föltevése, mely szerint két azonos fajtájú dolog nem létezhet ugyanazon időpillanatban ugyanazon a helyen, azért nem helyes, mert „[l]átjuk például, hogy két árnyék vagy két fénysugár áthatja egymást, s ki tudunk ötleni egy olyan képzelt világot, amelyben a testek ugyanígy tesznek.”³⁵

A *hely* szót *térként* értve megszűnik Locke gondolatmenetének körben forgása. A Bolton által fölvetett probléma azonban továbbra is fönnáll: ha két dologt létezésük helye és ideje alapján különböztetünk meg, akkor mi alapján különböztetjük meg a helyeket és időket? E probléma tárgyalására Leibniz is kitért: szerinte „inkább a dolgok által kell megkülönböztetni az egyik helyet vagy időt a másiktól, hiszen a helyek vagy idők önmagukban véve tökéletesen hasonlóak”. Ennek következtében problematikus időpontok azonosságáról és különbözőségéről beszélni, amennyiben azokat nem kapcsoljuk a bennük létező dolgokhoz. Ebben a kérdésben Locke álláspontja merőben más: számára az idő lényegi jellemzője, hogy nem lehet azonos (pontosabban: két időpillanat lényegileg és önmagában véve különböző), „hisz a tartam nem más, mint folytonos, tovasuhanó egymásutániség” (2.14.18.). Ugyanígy ír Locke az olyan dolgokról,

34 Vö. „a világegyetem helyéről nem rendelkezhetünk ideával [...], hiszen egyetlen olyan rögzített, elkülönült és egyedi létezőről sincsen ideánk, mely a világon túl helyezkednék el, s amellyel képzeletünk a világot valaminő távolsági viszonyba állíthatná [...]”. Mert ha azt mondjuk, hogy a világ valahol van, azzal nem fejezünk ki többet annál, hogy a világ létezik[.]” (2.13.10.) E szöveghelyre Bolton cikke hívta föl a figyelmem: Bolton 1994, 108. o.

35 Dolgozatomban a Leibniztől származó összes idézet forrása: Leibniz 2005, 206–207. o.

melyek létezése valaminő egymásutániségben van, úgymint például [...] a mozgás és a gondolkodás, melyek mindegyike bizonyos egymásutániség folytonos láncolatába rendeződik, s ennek folytán különbözőségük vitán felül áll; hisz mindegyik véget is ér abban a pillanatban, amelyben megkezdődött[.] (2.27.2.)

Locke szerint az idő éppen fenti tulajdonsága miatt alkalmas arra, hogy az azonosság (metafizikai) kritériumává váljék.

Leibniz ellenvetése szempontjából lényeges az is, hogy Locke számára a tér és az idő ontológiailag elsődleges: hiszen szerinte létezhet vákuum, test nélküli tér³⁶ s „a világ sem öröktől fogva létezik”, tehát „tartama véges” – az időnek viszont nincs kezdete (2.14.26.); márpedig az idő és a hely (tér) ontológiai prioritása indokoltta teszi, hogy a dolgokat különböztessük meg létezésük helye és ideje alapján, nem pedig fordítva.

Tehát a boltoni kritika indokolatlan, Locke gondolatmenete nemcsak, hogy nem körben forgó, hanem nagyon is következetes (ebből persze nem következik, hogy helyes is).

II. Leibniz fölvetése egyébként egy szélesebb gondolati ívbe illeszkedik: amint erre már utaltam a *Bevezetés*-ben, Leibniz szükségesnek tartja,

hogy az idő és a hely különbsége mellett a *megkülönböztetésnek* legyen egy belső *alapelve* is, [...] így aztán noha mi az időt s a helyet (vagyis a külső viszonyt) alkalmazzuk arra, hogy megkülönböztessük a dolgokat, melyeket nem igazán önmaguk által különböztetünk meg, a dolgok ettől függetlenül megkülönböztethetők önmagukban.

Látunk kell azt is, hogy Leibniz ellenérve az atomizmus elutasításában gyökerezik:

Ezért agyrém az atomok fogalma [...]. Mert ha volnának atomok, [...] volnának köztük önmagukban véve megkülönböztethetetlenek, amelyeket csupán belső alapzat nélkül, külső megnevezés révén lehetne egymástól megkülönböztetni, ez pedig ellentétben áll az ész legnagyobb alapelveivel.

Arról van szó, hogy két azonos nagyságú és alakú atomot pusztán téridőbeli elhelyezkedésük alapján lehetne egymástól megkülönböztetni (vagyis pusztán numerikusan különböznének, minden más tekintetben megkülönböztethetetlenek volnának), ez pedig ellentmondana a principium indiscernibiliumnak. Locke ellenben feltételezi, hogy léteznek atomok, és ezeket csak létezésük helye és ideje megkülönböztetheti meg egymástól – így

36 L. pl. 2.13.4., 2.13.17., 2.14.25. és főleg: 2.13.21., 2.13.22.

az egyetlen principium individuationis, amely a locke-i világban mindenfajta létezőre érvényes lehet, maga a létezés (pontosabban az adott helyen és időben való létezés).³⁷

Leibnizhez hasonlóan Stillingfleet is azt veti Locke szemére, hogy tézisei a különbözőségnek nem belső alapelvét határozzák meg – ellenérvéhez Stillingfleet a következő kiegyensúlyozást teszi: elképzelhető két numerikusan különböző individuum, melyek között nincs érzékelhető különbség (például nincsenek két különböző helyen) – a két dolog mindazonáltal két dolog, és nem egy, tehát megkülönböztetésüknek kell, hogy legyen belső alapelve. Locke azzal utasítja vissza ezt az ellenvetést, hogy ellentmondásnak nyilvánítja a feltételezést, melyre Stillingfleet az érvét alapozza: Locke lehetetlennek tartja, hogy két numerikusan különböző dolog egy adott időpillanatban ne két különböző helyen legyen. Vagyis a hely különbsége mindig biztosítja két dolog különbözőségét, „bármennyire hasonlítsanak is egymásra, s legyenek bár megkülönböztethetetlenek egymástól minden más tekintetben” (2.27.1.).

III. Sergeant szintén körben forgónak látja Locke érvelését, bár egészen más okból, mint Bolton: Sergeant arra mutat rá, hogy az adott helyen és időben való létezés feltételezi az egyediséget (a létező önazonosságát), tehát nem lehet alapelve annak.³⁸ A fölvetett problémát talán az *Értekezés* következő szöveghelye világítja meg leginkább: „[...] nincsen semmi, amit [Isten] ne volna képes létezésbe hívni abban a pillanatban, amikor csak jónak látja.” (2.15.12.) Locke szerint létezésének kezdete fogja meghatározni az adott dolog időn keresztüli azonosságát. A kérdés viszont éppen az, hogy mi az, amit Isten létezésbe hív. Ez az érv viszont kiküszöbölhető, ha egyrészt elfogadjuk Locke azon premisszáját, mely szerint létezhet adott pillanatban két olyan individuum, melyek helyük különbözőségétől eltekintve megkülönböztethetetlenül azonosak, másrészt figyelembe vesszük, hogy a principium individuationis azt határozza meg, hogy mi különbözteti meg egymástól az azonos fajtájú egyedeket. Ugyanis ezek alapján elképzelhető egy fajtának két olyan egyede, melyek minden szempontból megkülönböztethetetlenek, eltekintve attól, hogy létezésük más (helyen és) időben kezdődik: tehát ez utóbbi kritérium lesz különbözőségük alapja.³⁹ Ez viszont azt jelenti, hogy keletkezésük pillanatában még nem kell megkülönböztethetőeknek lenniük. Locke szerint tehát – amint ezt Thiel is kiemeli⁴⁰ – az egyediség nem előzheti meg

37 Ennek fontosságára Thiel munkája hívta föl a figyelmem – e bekezdés gondolatmenete is az övét követi. L. Thiel 1998, 234. o.

38 Stillingfleet ellenvetését, Locke válaszát és Sergeant ellenérvét idézi: Thiel 1998, 242–243. o.

39 Ennek az álláspontnak az ellenkezőjét képviseli Suárez, aki szerint a lehetséges létezők is (vagyis melyeket Isten a létezők alternatívájaként elgondol) egyediek. (Suárez az azonosság problémájának történetében fontos szereplő, hiszen részletesen tárgyalja az individuációval kapcsolatos legfőbb skolasztikus elméleteket, s így jelentős hatást gyakorol a 17. századi filozófusokra az individuáció kérdését illetően.) L. Thiel 1998, 216–217. o.; Gracia 1994, 498. o.

40 Thiel 1998, 234. o.

a létezést. A nominalista⁴¹ Locke számára nyilvánvaló, hogy maga a létezés az, ami egyedivé teszi a dolgokat; létezni pedig annyi, mint adott helyen és időben létezni.

2. b) Élőlények időn keresztüli azonossága

Locke az atomok és az atomokból fölépülő anyagtömb időn keresztüli azonosságának kérdését vizsgálva megállapítja, hogy egy atom mindaddig „nem lesz mássá”, „ameddig csak létezése fennáll” (2.27.3.) Egy atomokból fölépülő „tömbnek, mely ugyanazon atomokból áll, magának is ugyanannak a tömbnek kell maradnia [...], még ha részeit a lehető legkuszábban csoportosítjuk is át; de ha csak egy atomot is elveszünk belőle, vagy egy újat hozzáteszünk, már nem ugyanaz a tömb [...] lesz.” (2.27.3.) Az élőlények időn keresztüli azonosságával kapcsolatban viszont arra a következtetésre jut, hogy „[a]z élő teremtmények azonossága [...] nem egy azonos részekből álló tömbön múlik, hanem valami máson. Azonosságukat ugyanis az anyag nagyobb darabjainak megváltozása sem befolyásolja” (2.27.3.).

Rendkívül eltérő álláspontokkal találkozhatunk a kommentátorok körében arra vonatkozóan, hogy miként viszonyul az élőlényhez az anyaga (Locke az élőlény anyagára is anyagtömbként referál).⁴² Megkülönböztethetjük-e például egy élőlény tömegét az élőlény anyagának tömegétől – amint azt Bolton teszi?⁴³ (Általában: különbözik-e egymástól az élőlény és az anyaga?) Ayers foglalkozik részletesen azzal a kérdéssel, hogy mennyiben problematikus és következtelen Locke anyagtömb fogalma. Például, azt a testet, amelyről Locke beszél, jellemzi-e (illetve szükségszerű-e, hogy jellemezze) bármiféle materiális egység vagy kohézió?⁴⁴

Kezdjük a második kérdéssel! Azt gondolom, hogy ezt a problémát mindenképpen Locke-nak a testek korpuszkuláris fölépítésével kapcsolatban vallott nézetei felől kell vizsgálnunk, hiszen éppen ezen nézetek következtében vetődik föl az élőlények azonosságának kérdése. Locke szerint az anyag belső szerkezete (tehát a testet fölépítő részecskék mérete, alakja, száma és mozgása) felelős azért, hogy milyen (általunk érzékelt) másodlagos minőségekkel (pl. színnel, szaggal) rendelkezik egy adott test,⁴⁵ s minden más tulajdonságát (így – Locke példájával élve – a bőrök altató hatását) is a belső szerkezet határozza meg. Ezzel teljesen összhangban áll az, amit Locke az élőlények azonosságáról mond. Az interpretátorok többsége azt

41 Ld. a 24. lábjegyzetet.

42 „[H]a a csikó felnövekszik, és hol kövér, hol ösztövére ló lesz belőle, mégis egész idő alatt ugyanaz a ló marad”, mindazonáltal nem „maradt ugyanaz az anyagtömb” (2.27.3.).

43 Bolton 1994, 111–112. o.

44 Ayers részletesen tárgyalja a kérdést: Ayers 1991, 18. fejezet: Locke on 'Masses of Matter' (207–215. o.).

45 L. pl. 4.3.11–13.

emeli ki, hogy Locke az élőlények azonosságkritériumának az egyedi életet tekinti („ez az egyedi élet [...] rendelkezik ama azonossággal, mely a növényt azonossá teszi önmagával” (2.27.4.)). Azonban legalább annyira fontos az, hogy Locke szerint egy anyagtömb abban különbözik egy tölgyfától, hogy „az egyik nem más, mint *tetszőleges módon egyesült* anyagrészcskék összetapadása, míg a másik az anyagrészcskék *olyan elrendeződése*, amely egy tölgyfa részeit alkotja” [kiemelés tőlem – Sz..E.], s így „azt nevezhetjük egyedi növénynek, ami [...] [a] részek illetén szerveződésével rendelkezik egy összefüggő testen belül” (2.27.4.). Tehát a közös életben való részesezés mellett a részcskék megfelelő *szerveződése* (*disposition, organization*) a kulcsszó („ha ez a szerveződés bármely pillanatban jelen van egy tetszőleges anyagdarabban, akkor az illető egyedet ez különbözteti meg az összes többitől” (2.27.4.)). Ez a szerveződés biztosítja a tölgy fennmaradását, tehát nehezen választható el a növényi léttől. Fontos látnunk azt is, hogy a szerveződés „az illető növényfajra jellemző” (2.27.4.), az élet viszont az egyedi növényre. A szerveződés kritériumának fontossága abból is kitűnik, hogy Locke a gépek (pl. óra) és bármilyen *funkciót* ellátó (ember alkotta) tárgy azonosságának kérdését ugyanúgy kezeli, mint az élőlényekét. Nem véletlen, hogy a gépek esete „kapóra is jön” (2.27.5.) tézise megvilágításához. S az sem véletlen, hogy Leibniz válaszában éppen Thészeusz hajóját említi. A közös mindezen dolgokban tehát a megfelelő szerveződés.

A megfelelő szerveződés jelentősége egyben választ ad Ayers fölvetésére is: az atomtömb szervezetlen, nem szükséges, hogy bármiféle kohézióval rendelkezék. Sőt, a megfogalmazás módja arra enged következtetni, hogy Locke számára az anyagtömb fogalma az utóbbi értelemben csak gondolatkísérlet: „ha két vagy több atomot egy tömbbe kötünk össze” (2.27.3.). Az atom – per definitionem – „folyamatosan fönnálló” test, „melyet egy változást nem szenvedő felület takar”; s ezért van az, hogy az atomnak azonosnak kell maradnia önmagával, „ameddig csak létezése fennáll; mert mindaddig ugyanaz marad, és nem lesz mássá”. (Leibniz is változhatatlan entitásként tekint az atomra.)⁴⁶ Ennek megállapítása azért alapvető a továbbiak szempontjából, mert csak így tehető föl az élőlények azonosságának kérdése, és ez igazolja, hogy az élőlényt alkotó részcskék ténylegesen kicserélődnek (ettől kell megkülönböztetnünk azt, hogy az élőlény ugyanaz marad). Az anyagtömb vizsgálatának funkciója tehát abban áll, hogy világossá váljék: az atomok egyesülve sem alakulhatnak át egymásba (vagyis a tölgyपालánta és a terebélyes tölgyfa anyaga semmilyen formában sem azonos).

Sajnos némileg körülményessé teszi a fejezet ezen részének vizsgálatát, hogy Locke meglehetősen következtetlenül használja a *test* (*body*) szót.⁴⁷ Hol az anyagtömb színöni-

⁴⁶ Az atomok „tökéletesen kemény s tökéletesen megváltoztathatatlan, vagyis belső változásra képtelen testek”.

⁴⁷ Ennek problematikus voltával Bennett is foglalkozik. Bennett 2001, 325. o.

májaként említi,⁴⁸ hol pedig attól különbözőnek tekinti.⁴⁹ Korábban említettem, hogy az élőlényeket, az élő testet az különbözteti meg az anyagtömbtől, hogy az előbbi esetében a részecskék a fajra jellemző módon szerveződnek, míg az anyagtömb a részecskéinek „lehető legkuszábban” történő átcsoportosítása ellenére is ugyanaz a tömb marad (3.27.3.). Így az *élő* test abban különbözik a testtől mint anyagtömbtől, hogy szervezett. (Jonathan Bennett is a *test* és az *élő test* fogalmának egymástól való elhatárolásával oldja meg a szóhasználat következetlenségéből adódó problémát, azonban azt már nem fejti ki, hogy miben különbözik a kettő jelentése.)

Most már rátérek az anyagtömb és az élőlény viszonyának vizsgálatára. Bolton úgy gondolja, hogy az élőlény és az anyagtömb megkülönböztetésének alapját az képezi, hogy míg az anyagtömb *egyszerű*, addig az élőlény *összetett* entitás. Míg egy egyszerű dolog azonosságát részeinek megváltozása befolyásolja (így például az anyagtömbét), addig egy összetett dologét nem. Vagyis egy összetett dolog, mondjuk egy tölgy, voltaképpen váltakozó anyagtömbök sorozata. Ebben a sémában a személy összetett entitás, hiszen a személyes azonosság megmarad a gondolkodó szubsztancia változása mellett, illetve testrészek elvesztése esetén is.⁵⁰ Bolton értelmezését moduszokra is kiterjeszti: így az egyszerű szubsztanciákhoz (például az anyagtömbhöz) egyszerű moduszok tartoznak, míg az időben egymást követő egyszerű szubsztanciák sorozatából álló összetett szubsztanciákhoz (példánkban az élőlényhez) összetett moduszok kapcsolódnak (ezek pedig egyszerű moduszok sorozatai). Tehát – Bolton példájával élve – egy tölgyfa színe egy adott pillanatban numerikusan azonos a tölgyfát alkotó anyagtömb színével; az időben folyamatosan létező tölgyfa színe pedig numerikusan különböző egyedi színek sorozata.

Az egyszerű és összetett közötti különbségtétel azonban valószínűleg nem az anyagtömbre és az élőlényre vonatkozik. Túl azon, hogy a szín a locke-i fölöstásban nem is modusz, alapvető problémát jelent, hogy mind a szubsztanciák, mind a moduszok ideák, az ideák esetében pedig egészen mást jelent az *egyszerűség*, illetve *összetettség* fogalma. Ebben az utóbbi értelemben használja a kifejezéseket Locke az *Értekezés* más részein is (így például a 2.12. fejezetben, ahol definiálja az *összetett idea* fogalmát). A modusz összetett, a szín pedig egyszerű idea. Ezenkívül – ismerve Locke írásmódját (nevezetesen, hogy legfontosabb téziseit néhány bekezdés múltán újra és újra előadja) – feltűnően

48 [A] tömbnek, mely ugyanazon atomokból áll, magának is ugyanannak a *tömb*nek kell maradnia, vagy ugyanannak a *test*nek, még ha részeit a lehető legkuszábban csoportosítjuk is át; de ha csak egy atomot is elveszünk belőle [...], már nem ugyanaz a *tömb*, illetőleg *test* lesz.” (2.27.3.)

49 „[...] egyfelől az anyagtömb, másfelől az élő test esetében [...]” (2.27.3.).

50 Pontosabban: „meg kell engednünk, hogy amennyiben ugyanaz a tudat [...] átrivható az egyik gondolkodó szubsztanciából a másikba, akkor lehetséges lesz, hogy két gondolkodó szubsztancia egyetlen személyt alkosson.” (2.27.13.) Illetve: „ama szubsztancia, melyből a személyes *én* egy adott időpontban fölépült, megváltozhat egy másik időpontban anélkül, hogy a személyes azonosság is megváltozna vele együtt; miután ez utóbbi kétségbevonhatatlanul megmarad, még ha levágják is ama vétagokat, melyek az imént még részei voltak.” (2.27.11.)

ritkán fordul elő a 2.27. fejezetben a Bolton interpretációjának alapját képező egyszerű–összetett distinkció ahhoz, hogy Locke alapvető metafizikai sémájaként tekintsünk rá, ahogyan ezt Bolton teszi.

Locke azonosságkonceptióját gyakran értelmezik relatív azonosságként. Annak vizsgálata, hogy ez helyes olvasat-e – mint látni fogjuk – közelebb vihet minket annak megértéséhez, hogy miként is viszonyul egymáshoz az élőlény és anyaga. Elsőként Peter Geach (akinek nevéhez köthető a *relatív azonosság* (*relative identity*)) kifejezés bevezetése) jegyzi meg, hogy Locke is eljutott már a relatív azonosság téziséhez, vagyis, hogy csak „ x ugyanaz az F , mint y ” típusú állítások fogalmazhatóak meg.⁵¹ Ezek szerint lehetséges, hogy x és y ugyanaz az F legyen, viszont különböző G , annak ellenére, hogy Fx , Fy , Gx és Gy . Akik ezt a nézőpontot tulajdonítják Locke-nak, abból indulnak ki, hogy az azonosságról szóló fejezet szerint (az ő olvasatukban) egy adott egyedre tekinthetünk úgy, mint egy anyagtömbre, de úgy is, mint egy tölgyfára, s ugyanez igaz minden élőlényre. Így a következőket állapíthatjuk meg:

[H]a a tölgy kicsiny palántából hatalmas fává nő, s utána megnyírák, mindig ugyanaz a tölgy marad; s ha a csikó felnövekszik, [...] egész idő alatt ugyanaz a ló marad; [...] úgyhogy bár valójában egyikük sem maradt ugyanaz az anyagtömb, az egyik ettől még ugyanaz a tölgy lesz, a másik pedig ugyanaz a ló. (2.27.3.)

Ezt az álláspontot képviseli például John L. Mackie, s ehhez áll közelebb Thiel is (ő idézi ezzel kapcsolatosan az iménti passzust az *Értekezéséből*).⁵² Vere Chappell és nyomán Gideon Yaffe azonban úgy véli, hogy a 2.27. fejezetben leírtakat nem így kell értenünk.⁵³ Nem az azonosság, hanem az individuáció fajtafüggő.⁵⁴ Amikor ugyanis Locke kijelenti, hogy az élőlények azonosságát „az anyag nagyobb darabjainak megváltozása sem befolyásolja” (2.27.3.), ezzel nem azt állítja, hogy az anyagtömb azonos volna az élőlénnel. Például, ha megállapítjuk, hogy a tölgyfa azonos a palántával, de a korábbi anyagtömb különbözik a későbbitől, nem arról van szó, hogy két dolog az egyik fajta szerint azonos, ám a másik fajta szerint különbözik. Chappell gondolatmenetét Locke-nak arra az immár többször idézett központi állítására alapozza, mely szerint „aminek egy meghatározott kezdete volt, az ugyanaz a dolog, aminek pedig ettől időben és helyen eltérő kezdete volt, az nem azonos vele, hanem különbözik

⁵¹ Geach 1980, 246. o.

⁵² Mackie 1976, 160. o.; Thiel 1998, 240–241. o.

⁵³ Chappell 1989, 342–343. o., Yaffe 2007, 200. o.

⁵⁴ Az individuáció fajtafüggőségének elvét (*thesis of sortal dependancy* = D) David Wiggins vezeti be. Azonban, amint erre Chappell is fölhívja a figyelmet, különböző filozófusok más és más értenek D-n. (Chappell 1989, 70. o.) Én D-n, Forrai Gábor megfogalmazását átveve, a következőt értem: „[e]gy individuum nem azonosítható, mint meghatározott individuum, anélkül, hogy megadnánk, milyen fajta tartozik.” (Forrai 2005, 279. o.)

tőle.” (2.27.1.) Vagyis, mivel a tölgyfát alkotó anyagtömb nem akkor és ott kezdett létezni, mint a fa, ezért a kettő nem lehet azonos. Nicholas Griffin és Jonathan Bennett ugyancsak azon a véleményen van, hogy nem tulajdoníthatjuk Locke-nak a relatív azonosság elvét.⁵⁵ Az általuk fölhozott érv helyességét azonban Chappell – véleményem szerint helyesen – megkérdőjelezi. A Griffin és Bennett által idézett passzus a következő: a „két esetben, tehát egyfelől az anyagtömb, másfelől pedig az élő test esetében az azonosságot nem azonos fajtájú dolgokról állítjuk” (2.27.3.). Az új (2003) magyar fordítás itt pontatlan, az eredetiben szereplő angol mondat ennél erősebb állítást fogalmaz meg, abban ugyanis nincs szó fajtáról: „*Identity is not applied to the same thing.*” Azonban nagyon is valószínű – így Chappell –, hogy a *thing* itt nem a valós dolgokra, hanem az ideákra utal. Ugyanis Locke több alkalommal beszél *dologként* az ideákról.⁵⁶

Ugyanakkor Chappell érve sem bizonyító erejű. Chappell maga állapítja meg, hogy ahhoz, hogy két dolog azonos legyen, Locke általa idézett nézete szerint még az is szükséges, hogy a két dolog ugyanolyan fajtájú legyen. Mindazonáltal szerinte az anyagtömb és a növény tekinthető kétfajta dolognak, tehát ez a körülmény nem jelent gondot az érv szempontjából – én viszont úgy vélem, hogy ez problematikus, mert a szöveg semelyik része sem indokolja ennek feltételezését.

Azon érvek cáfolatát követően, melyek alapján néhány kommentátor az individuáció fajtafüggésének elvét tulajdonítja Locke-nak, amellet fogok érvelni, hogy Locke az azonosság relativitása mellett kötelezi el magát.

Egyrészt kijelenti, hogy a tölgyfa „anyagrészcskék [...] elrendeződése” (2.27.4.), az állat pedig „eleven, szervezett test” (2.27.8.). Vagyis egy élőlény létezésének minden pillanatában egy megfelelően szervezett anyagtömb. Az idő folyamán a növény részei, az atomok folyamatosan cserélődnek, azonban a szerveződés ugyanaz marad. És mivel a szerveződés az, ami a növényi életet létrehozza, ezért marad a növényi élet, s ennek folytán maga a növény is ugyanaz. Ezzel egyúttal választadtunk a fejezet elején elsőként megfogalmazott kérdésre, vagyis, hogy az élőlény miként viszonyul az anyagához. Az azonosság relativitása pedig azért következik az eddigiekből, mert ha két különböző időpillanatban vesszük szemügyre ugyanazt a tölgyfát, akkor a tölgy mindkét pillanatban „anyagrészcskék [...] elrendeződése” (2.27.4.), s így mindkét pillanatban tekinthetünk rá úgy is, mint anyagtömbre és úgy is, mint növényre. Továbbá az is világos, hogy a két időpillanatban ugyanarról a tölgyről van szó (hiszen ezt föltettük), viszont nem ugyanarról az anyagtömbről (a tölgy részcskéi időközben kicserélődtek).

⁵⁵ A Griffin által fölhozott érvet Chappell idézi. Chappell 1989, 72. o.; Bennett 2001, 325. o.

⁵⁶ „Viszony csak két különböző *dolog* között állhat fenn.” [Kiemelés tőlem – Sz. E.] (2.25.6.) Illetve: „[...] egyetlen dolog sem, legyen bár szó egyszerű ideáról, szubsztanciáról, modusról, viszonyról vagy ezek bármelyikének nevééről [...]” (2.25.7.).

Másrészt, az *Értekezés* egészének kontextusában világos, hogy Locke nem gondolja, hogy egy individuum ne lenne meghatározott individuumként azonosítható anélkül, hogy fajtába sorolnánk. Többször is hangsúlyozza, hogy „minden, ami csak létezik, egyedi” (3.3.1.), ráadásul így fogalmaz:

vegyük csak el az elvont ideákat, amelyekkel az egyedeket fajtákba rendezzük, és közös nevek alá soroljuk, és ekkor a bármelyikükre nézvést is lényegi akármi gondolata azonnal elenyészik[.] [Kiemelés tőlem – Sz. E.] (3.6.5.)

A kiemelt részből egyértelműen következik, hogy az egyedeket elgondolhatjuk a fajták nélkül is.

Ez a szöveghely az azonosságról szóló fejezet vonatkozásában más okból is érdekes lehet, ugyanis összeolvasása a 2.27. fejezettel az azonosság locke-i koncepciójának háttérre világít rá. Locke ugyanis amellet érvel – amint ez már az imént idézett félmondatból is kitűnik –, hogy a valós lények is fajtákhoz, nem pedig egyedekhez tartoznak.⁵⁷

Képtelen dolog lenne azt kérdezni: vajon egy valóságosan létező dologból nem hiányzik-e bármi rá nézvést lényegi. [...] Mert [...] a pusztán magukban elgondolt egyedi létezők összes tulajdonságát egyformán lényeginek fogjuk találni, és minden egyedben minden lényegi lesz ennek az egyednek a számára, vagy, ami inkább igaz, egyáltalán semmire nézvést nem lesz lényegi. (3.6.5.)

Ez az azonosság vizsgálata szempontjából azzal a következménnyel jár, hogy csak fajtákhoz kapcsolva dönthető el, hogy valami ugyanaz maradt-e. Ha ugyanis egy – az idő folyamatában vizsgált – dologra önmagában (nem pedig valamely fajtába tartozó egyedként) tekintünk, akkor nem lesz egyetlen lényegi jellemzője sem, vagyis ha valamilyen változáson megy keresztül, értelmetlen lesz föltenni a kérdést: mássá lett-e, vagy ugyanaz maradt. Ha viszont két egyedet, melyek azonosságát vagy különbözőségét meg szeretnénk állapítani – egy *fajta* két egyedként vizsgálunk, tudjuk, hogy amennyiben a – szóban forgó fajtára jellemző – lényegi tulajdonságuk tekintetében különböznek, akkor nem lehetnek azonosak. Mindezt nagyon jól megvilágítja Locke következő – nem az azonosság kapcsán fölhozott – példája:

semmi, amivel rendelkezem, nem lényegi rám nézvést. Egy baleset vagy egy kórság nagymértékben elváltoztathatja színemet vagy alakomat; egy láz vagy egy esés elviheti eszem vagy emlékezetem, vagy mindkettőt[.] (3.6.4.)

57 Erre Forrai Gábor munkája hívta föl a figyelmet. Forrai 2005, 185–186. o.

Ez utóbbi esetben tekinthetjük úgy, hogy a baleset, illetve betegség előtti és utáni egyed ugyanaz, hiszen az esze, melyet a szerencsétlenség folytán elvesztett, nem volt lényegi tulajdonsága; de ugyanígy elkötelezhetjük magunkat az ellenkező álláspont mellett is.

Ám ha azzal az egyedi lénnyel úgy esik, hogy az ember fajtába számítják, és az *ember* nevet adják neki, akkor rá nézvést az ész már lényegi lesz, feltéve, hogy az ész része az *ember* névvel helyettesített, összetett ideának[.] (3.6.4.)

Most térek vissza az 1. rész végén nyitva hagyott kérdéshez. Ez a szöveghely ugyanis azt is világossá teszi, hogy Locke miért teszi az azonosságot a fajtáktól függővé. Ugyanis az azonosságot csak a fajta vonatkozásában tudjuk megragadni. Ez egyáltalán nem mond ellent Locke feltételezett nominalizmusának, ugyanis a fajta, akárcsak az azonosság – mint ideák – pusztán az elmében léteznek. Annál inkább problematikus az, hogy Locke az élőlények azonosságának kapcsán az „illető növényfajra jellemző” szerveződésről (2.27.4.), vagyis valós lények alapján meghatározott fajtákról beszél. Az álláspont ugyanis, melyet itt képvisel, realista álláspont, hiszen arra a feltételezésre épül, hogy a valóságban léteznek fajta, s ugyanaz a valós lényeg nyilvánul meg a fajta összes egyedében. Annak megfontolása azonban, hogy az *Értekezés* egésze alapján egy nominalista vagy egy realista Locke képe rajzolódik-e ki (ha egyáltalán valamelyik), több szempont bevonását igényli, s ezt a témát egy külön tanulmányban tervezem vizsgálni a locke-i természettudományos és matematikai paradigma összevetéséből kiindulva.

Konklúzió – értelmezés-módszertani megközelítésben

Hogy az azonosságról szóló fejezet milyen nagy számban vet föl alapvető értelmezési problémákat, világosan mutatja a szöveg egyes pontjaival kapcsolatban kialakított különböző interpretációk nagy száma. A fejezet egészére vonatkozó legalapvetőbb kérdésnek azt látom, vajon mennyiben olvasható a locke-i szöveg egységes egészsként. Ugyanis láttuk, hogy legalább három részprobléma különíthető el a szövegben: a principium individuationis, az élőlények, illetve a személy időn keresztül azonossága. Világos, hogy ezek szorosan összefüggenek. Még a „Principium individuationis” alcímhez tartozó szakaszban tér rá Locke az élőlények azonosságának tárgyalására (a gondolatmenet váza: az egység elve, alkalmazása az atomra, az atomtömb azonosságának feltételei, viszont az élőlények azonossága „nem egy azonos részekből álló tömbön múlik” (2.27.3.)). Az élőlények azonosságának vizsgálata pedig elengedhetetlen a személyes azonosságról való értekezéshez, hiszen Locke éppen az ember (mint élőlény: „egy ilyen és ilyen alakú” állat (2.27.8.)) és a személy azonosságának kritériumát kívánja egymástól élesen elha-

tárolni. Mindazonáltal korántsem világos Locke kijelentéseinek hatósugara, s igencsak problematikusnak tűnnek az olyan értelmezések, amelyek a fejezetben korábban tett, és a vizsgált szakaszban újonnan meg nem ismételt kijelentésre épülnek. Ilyen például Chappell fentebb idézett gondolatmenete: egy élőlény egy adott pillanatban nem azonos az anyagával, hiszen az élőlény korábban kezdett létezni, mint az anyagtömb, és – itt jön a fejezet korábbi részéből vett döntő érv – két azonos fajtájú dolog közül az, amelynek „egy meghatározott kezdete volt, az ugyanaz a dolog, aminek pedig ettől időben és helyen eltérő kezdete volt, az nem azonos vele, hanem különbözik tőle.” (2.27.1.) Ez az érvelés – noha helyessége nyilván nem vethető el teljes bizonyossággal – erőltetett, és általában jellemző ez az olyan interpretációkra, amelyek mindenáron koherenssé szeretnék tenni a sok szempontból nagyon is széttagolt fejezetet. Éppen ezért távol áll dolgozatom céljától az azonosságról szóló fejezet egészével kapcsolatos tartalmi konklúzió levonása.

Az értelmezés módszertanára vonatkozó fönti következtetéseim megfogalmazását azonban indokoltnak tartom, s egyúttal szeretném még egyszer kiemelni a dolgozatomban elején már említett módszertani szempontoknak a dolgozatban bemutatott értelmezésben játszott szerepét: láthattuk, hogy az azonosságról szóló fejezetnek az *Értekezés* más részeivel való összevetése nemcsak rávilágít a locke-i érvelés háttérében meghúzódó valódi problémákra, hanem Locke koncepciójának értelmezését is nagyban megkönnyíti. A locke-i gondolatmenet központi fogalmainak pontos értelmezésével pedig szintén számos, félreértésen alapuló értelmezést zárhatunk ki.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom

- Hume, David 1976, *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat Kiadó, Budapest. Ford. Bence György.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 2005, *Újabb értekezések az emberi értelemről*. L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest. Ford. Boros Gábor, Kékedi Bálint, Moldvay Tamás, Sallay Viola.
- Locke, John *An Essay Concerning Humane Understanding*, [1–2., ill. 3–4. könyv: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/10615/pg10615.html>, <http://www.gutenberg.org/cache/epub/10616/pg10616.html>] (2011.01.02.).
- Locke, John 2003, *Értekezés az emberi értelemről*. Osiris Kiadó, Budapest. Ford. Vassányi Miklós és Csordás Dávid.

Másodlagos irodalom

- Aarsleff, Hans 1994, „Locke's Influence”. In V. Chappell (szerk.), *The Cambridge Companion to Locke*, CUP, Cambridge, 252–289. o.
- Ayers, Michael R. 1991, *Locke: Epistemology and Ontology*. Routledge, London, 1–2. kötet.
- Bennett, Jonathan 2001, *Learning from Six Philosophers. Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume*. Clarendon Press, Oxford, 2. kötet.
- Bolton, Martha B. 1994, „The Scheme of Simple and Compounded Things”. In K. F. Barber – J. J. E. Gracia (szerk.), *Individuation and Identity in Early Modern Philosophy. Descartes to Kant*. State University of New York Press, New York.
- Chappell, Vere 1989, „Locke and Relative Identity”, *History of Philosophy Quarterly* 6, 69–83. o.
- Conn, Christopher 2003, *Locke on Essence and Identity*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston.
- Forrai Gábor 2005, *A jelek tana. Locke ismeretelmélete és metafizikája*. L'Harmattan, Budapest.
- Forstrom, K. Joanna S. 2010, *John Locke and Personal Identity: Immortality and Bodily Resurrection in Seventeenth-Century Philosophy*, Continuum, London/New York.
- Geach, Peter T. 1972, *Logic Matters*. Basil Blackwell, Oxford.
- Gracia, Jorge J. E. 1994, „Introduction: The Problem of Individuation”. In J. J. E. G. (szerk.), *Individuation in Scholasticism. The Later Middle Ages and the Counter-Reformation, 1150–1650*. State University of New York Press, New York, 1–20. o.
- Jenkins, John J. 1983, *Understanding Locke: An Introduction to Philosophy through John Locke's "Essay"*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Mackie, John L. 1976, *Problems from Locke*. Clarendon Press, Oxford.
- McCann, Edwin 1999, „Locke on Identity: Matter, Life and Consciousness”. In M. Atherton (szerk.), *The Empiricist: Critical Essays*. Rowman and Littlefield, Lanham.
- Noonan, Harold W. 1989, *Personal Identity*. Routledge, London.
- Thiel, Udo, 1998, „Individuation”. In D. Garber – M. R. Ayers, *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. CUP, Cambridge, 1. kötet, 212–262. o.
- Thiel, Udo 2000, „The Trinity and human personal identity”. In M. A. Stewart (szerk.), *English Philosophy in the Age of Locke*. OUP, Oxford, 217–243. o.
- Williams, C. J. F. 1989, *What is Identity?* Clarendon Press, Oxford.
- Yaffe, Gideon 2007, „Locke on Ideas of Identity and Diversity”. In L. Newman (szerk.), *The Cambridge Companion to Locke's "Essay Concerning Human Understanding"*. CUP, Cambridge, 193–230. o.